

ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОМУ СКЛАДУ ЩОДО ПОКРАЩЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ ДО НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

О. В. ПОЛЬОВИК

Зміна звичної шкільної обстановки на незнайому у вищому навчальному закладі, нова соціальна роль студента, інше, значно більше, навчальне навантаження, нові соціальні обставини, проблеми спілкування з одногрупниками та викладачами, фізичні навантаження, складності із засвоєнням навчального матеріалу, рівень матеріального достатку сім'ї, рівень довузівської підготовки, загальної та професійної мотивації, невпевненість у власних силах, відсутність самостійності, пасивність у громадському житті студентського колективу та інші негативні для адаптації фактори суттєво впливають на перебіг навчання у студентів з особливими потребами [1]. Крім того, вади здоров'я значно ускладнюють їхні контакти з довкіллям, обмежують участь у громадському житті, позначаються на особистісному розвитку, викликають почуття неспокою, невпевненості у собі, формують комплекс неповноцінності, егоцентричні й асоціальні настрої [2]. Навіть якщо у ВНЗ панують дружелюбність і участь з боку викладацького складу і співробітників до таких студентів, їхня успішна соціальна адаптація потребує значно більше часу, ніж у студентів групи норми [3].

Мета статті – розробити практичні рекомендації науково-педагогічному складу щодо покращення соціальної адаптації студентів з особливими потребами до навчально-виховного процесу.

Проведене дослідження дозволило зробити висновок, що у навчально-виховному процесі ВНЗ залишаються потенційні резерви для вдосконалення процесу соціальної адаптації студентів з особливими потребами до навчально-виховного процесу. З цією викладацькому складу у своїй діяльності необхідно дотримуватись практичних рекомендацій, які розроблено на основі отриманих результатів:

1. Планувати і проводити навчально-виховну й соціально-педагогічну роботу зі студентами з особливими потребами на основі індивідуального, особистісно-гуманістичного, діагностичного (дослідження особливостей інтелектуального розвитку, пізнавальних здібностей, ціннісних ставлень, мотивів і потреб спрямованості особистості), функціонального (основою якого виступає бажання змін на краще у студентів-інвалідів, їхньої здатності до сприйняття допомоги) підходів.

2. Соціальна адаптація студентів з особливими потребами до навчально-виховного процесу відбувається значно успішніше, якщо його будувати з урахуванням принципів соціально-педагогічного підходу, а саме: сприйняття особистості з особливими потребами на основі ціннісного ставлення, визнання та поваги до її інтересів; принципу студентоцентризму; науково обґрунтованого та об'єктивного розуміння потреб молодих людей з особливими потребами; поваги прав інваліда на прийняття власного рішення.

3. Основними принципами роботи з інвалідами у вищому навчальному закладі доцільно вважати: суспільну спрямованість; розвиток особистості інваліда в діяльності і спілкуванні; стимулювання внутрішньої активності особистості; гуманізм у поєднанні з високою вимогливістю; оптимістичне прогнозування; опору на позитивні якості особистості; врахування вікових індивідуальних особливостей; виховання в колективі; єдність та погодженість вимог, зусиль і дій ВНЗ, родини, громадськості; законність та забезпечення прав людини; відповідальність за дотримання правил і норм у стосунках зі студентом інвалідом; доступність; опору на потенційні можливості людини та максимізацію соціальних ресурсів; поєднання допомоги із самопомогою; добровільність у прийнятті допомоги; відповідальність суб'єктів соціальної роботи за збереження етнічних і правових норм.

4. Працюючи в інтегрованій групі, де є студенти з особливими потребами, потрібно зважати на те, що у багатьох з них основними каналами для сприйняття інформації є слух або дотик, а тому: на заняттях потрібно давати можливість студентам робити аудіозаписи на диктофон; надавати можливість таким студентам займати місця в аудиторії за першими партами; під час пояснень потрібно повернутися обличчям до аудиторії, говорити чітко, розбірливо, стежити, щоб були усунені всі непотрібні звуки та шуми, які можуть заважати студентам сприймати матеріал на слух.

5. Для кращого засвоєння навчального матеріалу необхідно використовувати широкий спектр дидактичного й технічного забезпечення, зокрема дидактичне забезпечення (конспекти лекцій, методичні матеріали, інструкції до виконання завдань, ілюстративний матеріал) треба готувати в альтернативній формі, наприклад у збільшеному форматі, електронному чи рельєфному вигляді. Підписи, позначки, ярлики на навчальному обладнанні та макетах повинні мати збільшений формат або сприйматися на дотик. Доцільно призначати в групі тьюторів для студентів із вадами, які допоможуть писати конспекти (записувачі), розтлумачувати складний матеріал, допомагати на практичних заняттях, іспитах, заліках, зачитувати текстові фрагменти (консультанти), при потребі супроводжувати студента (супроводжувачі).

6. Потрібно контролювати процес сприйняття навчального матеріалу, а саме: враховувати, що студенти з вадами здоров'я виконують завдання значно повільніше за інших. Доцільно виділити додатковий час для роботи зі студентами з особливими потребами в аудиторії. Постійно перевіряти, чи всі завдання та інструкції викладача були сприйняті правильно. Бажано знайти раціональну форму контролю знань студентів, зокрема замінювати, по можливості, письмові роботи усним опитуванням чи співбесідою. В разі неможливості такої заміни можна прийняти іспит з допомогою комп'ютера, оснащеного синтезатором мови, чи з допомогою тьютора-транскриптувача (тифлоперекладача). Під час заняття частіше звертатися до студентів з особливими потребами, залучати їх до групової роботи шляхом застосування інтерактивних методів навчання, допомагати їм підвищити свою активність та комунікабельність. Потрібно пам'ятати, що зайва поблажливість у вимогах до студента з вадами здоров'я може принизити його гідність.

7. Для створення в групі атмосфери толерантності і доброзичливості необхідно допомогти студентам зрозуміти потреби, які виникають у процесі навчання чи спілкування.

8. Для забезпечення наступності вищим навчальним закладам доцільно використовувати такі форми роботи зі старшокласниками з інвалідністю, які сприяли б їх кращій соціальній адаптації, зокрема використання лабораторій ВНЗ для проведення практичних робіт, проведення днів відкритих дверей, організація оглядових лекцій силами викладачів навчального закладу, проведення викладачами факультативних занять зі старшокласниками. Подібні заходи спільної роботи ВНЗ і школи сприятимуть формуванню готовності абітурієнтів до навчання у вищому навчальному закладі.

9. Успішній соціальній адаптації студентів з особливими потребами сприяє науково обґрунтована організація навчального процесу. Перш за все, необхідно виявити труднощі навчання, тобто зміст процесу адаптації. Для цього потрібно провести обстеження зарахованих студентів; ознайомити їх із навчальними планами всіх кафедр на новий рік навчання; провести опитування студентів щодо ускладнень, які вони відчувають у навчанні; проаналізувати причини відрахувань за академічну неуспішність.

10. З метою прискорення і полегшення соціальної адаптації студентів з особливими потребами до навчально-виховного процесу ВНЗ доцільно під час формування навчальних груп та розробки розкладів занять урахувати матеріали обстежень студентів-інвалідів; навчати студентів записувати лекції, самостійно працювати над спеціальною літературою, планувати поточну (індивідуальну) навчальну і наукову роботу.

11. Необхідно проводити роботу з професійної адаптації, пояснювати студентам, яких здібностей, схильностей вимагає обрана спеціальність, знайомити їх з особливостями майбутньої професійної діяльності. З урахуванням складу щойно зарахованих студентів доцільно розробити програму їхнього ознайомлення з навчальним закладом у цілому і його традиціями, а також вести індивідуальний облік студентів, що зазнають значних труднощів.

12. Важливе значення має навчання першокурсників прийомам самостійної роботи. Для її організації зі студентами з особливими потребами важливим є поступове входження в роботу, вимірність і ритм у роботі, послідовність та систематичність діяльності, правильне чергування праці і відпочинку, зміна різних форм розумової праці. Ці вказівки мають враховуватися деканатами й викладачами стосовно включення першокурсників до самостійної навчальної роботи, озброєння їх необхідними вміннями виконувати цю роботу.

Організація самостійної роботи зі студентами з особливими потребами передбачає більшу індивідуалізацію завдань з урахуванням потенційних можливостей студентів. При визначенні обсягу знань для самостійного виконання за кожною дисципліною необхідно враховувати загальне навантаження студента протягом робочого тижня, творчий характер роботи, ступінь її складності, бо від цього залежать і витрати часу, необхідного для виконання кожного завдання. Важливо враховувати

і техніку виконання їх кожним студентом, щоб передбачити не тільки колективні, але й індивідуальні консультації. Отже, принцип індивідуального підходу має бути одним із провідних в організації та керівництві самостійною роботою студентів з особливими потребами.

13. Важливою складовою навчання у ВНЗ є професійне становлення особистості, яке зумовлює виникнення професійної ідентифікації. Її несформованість, навіть за умови високого рівня теоретичних знань та відпрацьованих практичних умінь, не дає можливості впевнено почувати себе у процесі виконання професійної діяльності, перешкоджає ефективній професійній самореалізації. Значна роль у професійному становленні особистості належить сформованості мотиваційної структури особистості щодо її навчання у вищому закладі освіти. Дуже важливо, щоб студента спонукали до навчання саме позитивні мотиви, які прискорюють процес його адаптації до нових умов навчання. Важливе значення для розвитку позитивних навчальних мотивів має реалізація таких принципів педагогічної взаємодії, як персоналізація (особистісне спілкування викладача зі студентами не замінюється рольовим, жорстко детермінованим різними наказами і рольовими очікуваннями), індивідуалізація (вимагає врахування індивідуально-психологічних особливостей та інтересів студентів), діалогізація (заняття не повинно перетворюватися просто в передачу знань, його необхідно будувати як обговорення різних точок зору, як спільний пошук істини, тобто у формі діалогу, а не монологу. При такому творчому обговоренні у студентів актуалізуватимуться і пізнавальні, і професійні, і широкі соціальні мотиви), принцип проблематизації (систематичне створення проблемних ситуацій сприяє розвитку й закріпленню пізнавальної мотивації, її переходу на рівень реально діючої).

14. Значна роль у формуванні позитивних мотивів має цілеспрямоване професійне виховання студентів. Уже на першому курсі студенти повинні уявляти собі значимість обраної професії, головні її вимоги до особистості, активно розвивати у себе професійно важливі якості. Необхідна розробка цілісної програми професійного виховання на молодших курсах, спрямованої на підготовку студентів до майбутньої професії. Така програма повинна містити різні форми (зустрічі, дискусії, «круглі столи», вікторини й ін.) широкого спілкування студентів-першокурсників із визнаними і авторитетними спеціалістами, зі старшокурсниками тощо. Таке спілкування сприятиме тому, що поверхові уявлення про майбутню професію поступляться свідомому, «особистісно причетним» ставленням до неї. Таке ставлення до професії є необхідною передумовою розвитку професійної мотивації.

15. Важливим є формування позитивного мислення у студентів з особливими потребами, яке захищає особистість від стресу адаптації і забезпечує змогу конструктивно сприймати незвичні риси нового середовища. Така профілактична робота може здійснюватися як в індивідуальному варіанті (консультування), так і в груповому. Психологічну роботу з мотиваційними проблемами краще здійснювати в консультативній формі. При цьому спрямованість консультативної роботи може полягати в такому: надати емоційну підтримку, що знімає відчуття ізольованості та зменшує типове для адаптаційної ситуації напруження; сприяти формуванню внутрішнього характеру мотивації до навчання (насамперед, у тих випадках, коли відомо, що рішення про вступ до ВНЗ приймали батьки). З цим пов'язано і формування внутрішніх критеріїв самооцінки, наявність яких підвищує стресостійкість у ситуаціях оцінювання студента викладачем. Для цього потрібно здійснити внутрішнє структурування процесу навчання, побачити його перспективи, включити його в свої (а не в «батьківські») життєві плани, покращити орієнтацію у соціально-психологічному просторі студентської групи. Тут варто застосовувати прийом уявного експериментування: уявити різні варіанти власної поведінки в даній групі та можливі реакції групи; аналізувати свої уявлення. Подібна робота сприяє зменшенню страху перед групою через виникнення сумніву щодо того, як саме група реагуватиме на ті чи інші вияви. Крім того, вона підштовхуватиме особистість до реального експериментування в реальних ситуаціях взаємодії з групою; надасть емоційний поштовх навчальній діяльності першокурсника. Його суть полягає в тому, щоб підвищити мотивацію досягнень у навчанні. Залежно від типу особистості студента, можна використати один із двох методів. Перший полягає в тому, що консультант безпосередньо здійснює емоційний вплив, буквально «заражаючи» своїми емоціями. Другий – передбачає роботу з мріями клієнта, його очікуваннями від майбутнього. Це дозволяє перейти від невиразно абстрактного бажання до прагнення і конкретних вчинків, логіка яких продиктована не минулими подіями, а потрібним результатом, який ще передбачається в майбутньому.

16. Ефективною для полегшення процесу адаптації студентів з особливими потребами є групова робота, спрямована на зниження рівня нервово-психічного напруження, регуляцію психічних

станів, корекцію психологічних станів, а також здійснення підтримки психічної діяльності індивіда. Групова робота передбачає створення програми тренінгу. Метою тренінгу є сприяння психологічній адаптації першокурсників до умов навчання, зокрема: корекція хибних очікувань та ілюзій щодо навчання; підвищення мотивації навчання; знаходження оптимальних моделей поведінки в студентському середовищі; добір оптимальної стратегії навчання тощо.

Тренінг соціальної адаптації студентів до умов навчання у ВНЗ доцільно проводити зі студентами першого курсу у перший семестр навчання. Не рекомендується проводити його у вересні, бо протягом цього місяця першокурсник здебільшого ще перебуває у стані ейфорії і поки ще не усвідомлює тих психологічних проблем, з якими йому доведеться мати справу. Тренінг є найефективнішим, коли проблема актуалізована, усвідомлена і в учасників тренінгу є готовність активно працювати над пошуком нової, кращої моделі поведінки.

17. Важливе значення для успішної соціальної адаптації студентів з особливими потребами має включення студентів-інвалідів в активне студентське життя. Активна взаємодія з різними соціальними утвореннями, а також сама специфіка навчання у ВНЗ сприяють формуванню у студентства активної життєвої позиції, зміцненню його зв'язків з іншими соціальними групами суспільства. Тому з перших кроків на першому курсі навчання молодих людей з особливими потребами необхідно охопити додатковими заходами для успішного формування нових соціальних стосунків і ставлення до майбутньої професійної діяльності, до студентського середовища та цінностей, що панують у ньому. Прикладом цього можуть бути: організація систематичної наукової, самостійної роботи студентів з різним рівнем розвитку, підготовка кращих студентських праць до звітних міжвузівських наукових конференцій, створення сприятливих умов для функціонування клубу «Довіра», студентської волонтерської організації, роботи кабінету соціально-психологічного консультування, до яких у процесі адаптації й реабілітації залучаються студенти з особливими потребами. Важливо також залучати студентів до студентського самоврядування, організації змістовного дозвілля, ігрових програм, відпочинку, фестивалів, виставок, конкурсів творчості, розвиток творчих здібностей, естетичних смаків та вподобань студентів зазначеної групи.

18. Розширення соціальних контактів студентів з особливими потребами і їхня інтеграція у колектив ровесників є важливою умовою соціальної адаптації студентів з особливими потребами до навчально-виховного процесу у ВНЗ. З цією метою доцільно у вищих навчальних закладах створювати інтегровані навчальні групи, що забезпечує спільну навчальну діяльність інвалідів і здорових людей, а також їхню комунікацію. Ефективним є також проведення психологічних тренінгів та семінарів, створення груп підтримки. Ця робота може проводитися як у групах, сформованих винятково зі студентів із функціональними обмеженнями, так і в «змішаних» групах.

19. Для успішної соціальної адаптації студентів з особливими потребами важливе значення має створення й функціонування студентських соціальних служб. Основними напрямки їх роботи має стати соціально-психологічне і соціально-педагогічне консультування; сприяння у проведенні стажувань та практики студентів із інвалідністю на базі міжнародних і вітчизняних навчальних закладів України; інформаційні послуги; сприяння в організації тренінгів і семінарів за бажанням студентів; профілактика негативних явищ у студентському середовищі; організація роботи волонтерів; сприяння формуванню здорового способу життя; допомога в успішній соціальній адаптації студентів першого курсу взагалі та з особливими потребами зокрема; участь у проведенні соціологічних досліджень, тестуванні, моніторингу з питань інвалідності; сприяння тимчасового працевлаштування студентів.

20. Адаптація робочих навчальних програм до освіти студентів з особливими потребами покликана також сприяти успішному пристосуванню таких юнаків і дівчат до навчально-виховного процесу у ВНЗ. Це можливо через запровадження інтерактивної моделі навчання, коли навчальний процес відбувається за умови постійної активної взаємодії всіх його учасників. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де і студент, і викладач є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання, розуміють, що вони роблять, рефлексують з приводу того, що вони знають, вміють та здійснюють.

Основними формами організації інтерактивного навчання можуть бути моделювання виробничих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблем на основі аналізу обставин і відповідної ситуації. Таке навчання ефективно сприяє формуванню навичок, умінь, виробленню цінностей, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії.

Адаптація робочих навчальних програм до освіти студентів з особливими потребами передбачає також поглиблення та активізацію креативної складової освітньої діяльності, в тому числі через самостійну, індивідуальну роботу студента під керівництвом викладача.

21. Важливою умовою соціальної адаптації студентів з особливими потребами до навчально-виховного процесу є організація їхньої соціально-педагогічної підтримки у навчальному закладі. Здійснюватись вона може шляхом упровадження такого кола заходів: ознайомлення студентів з особливостями навчання у ВНЗ (сприйняття та конспектування лекційної інформації, підготовка до практичних, лабораторних і семінарських занять, організація самостійної роботи, форми контролю знань, складання заліків та іспитів тощо); розробка (з урахуванням особливостей сприйняття навчального матеріалу студентами різних нозологій) спеціального навчально-методичного забезпечення, зокрема опорних конспектів лекцій із виділенням основних інформаційно значущих фрагментів тексту, глосаріїв, методичних рекомендацій; використання спеціальних технологій і технічних засобів для репрезентації навчального матеріалу в адаптованому до потреб студентів вигляді: вербальному, візуальному, звуковому, рельєфному, електронному тощо; розробка й упровадження адаптованих форм контролю знань; розробка індивідуальних програм та організація індивідуального графіка навчання; організація самостійної роботи студентів, її технічне і методичне забезпечення (робота у Центрі самостійної роботи студентів з особливими потребами, користування бібліотекою та медіатекою, засвоєння методів самостійного аналізу, структуризації, обробки і фіксації інформації); надання консультаційної допомоги для компенсації «прогалін» знань студентів з інвалідністю, проведення з ними індивідуальних та групових додаткових занять; забезпечення наскрізності навчально-наукової роботи студентів: від рефератів, курсових робіт до дипломної роботи; розвиток пізнавальної і пошукової активності, інтелектуальної незалежності студентів з інвалідністю.

Врахування науково-педагогічним складом практичних рекомендацій щодо ефективної соціальної адаптації студентів з особливими потребами до навчально-виховного процесу у ВНЗ, розроблених на основі дослідно-експериментальної роботи, дозволить зробити цей процес більш успішним.

Список використаної літератури

1. Гребенюк Т. М. Соціально-психологічна адаптація інвалідів з вадами зору до навчання у вищих навчальних закладах : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.08 / Гребенюк Т. М. – Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2008. – 215 с.
2. Кандаурова Т. И. Социальное положение и адаптация личности с ограниченными возможностями: гендерный аспект : дис. ... канд. социол. наук : 22.00.04 / Кандаурова Т. И. – Москва, 2004. – 204 с.
3. Каткенов К. А. Управление социально-педагогической адаптацией детей с ограниченными физическими возможностями в условиях специального образовательного учреждения : дис. ... канд. пед. наук :13.00.01 / Каткенов К. А. – Костанай, 2004. – 188 с.
4. Киселев Н. М. Социально-педагогические условия адаптации студентов в педагогическом колледже : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Киселев Н. М. – Оренбург, 2000. – 176 с.
5. Кошелева Л. Н. Социально-педагогическая адаптация детей с ограниченными возможностями: дис. ... канд. пед. наук :13.00.01 / Кошелева Л. Н. – Москва, 1998. – 198 с.
6. Плотникова О. Б. Дидактична адаптація студентів першого курсу вищого педагогічного навчального закладу (на матеріалі вивчення іноземної мови) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Плотникова О. Б. ; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2001. – 168 с.
7. Скрипник В. А. Особливості соціально-психологічної адаптації першокурсників з особливими потребами : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Скрипник В. А. ; Національна академія Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2006. – 204 с.
8. Штифурак В. С. Адаптація студентів – першокурсників в умовах вищого навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Штифурак В. С. ; Київський держ. лінгвістичний ун-т. – К., 1998. – 202 л.
9. Фрицюк В. А. Адаптація студентів до навчального процесу у вищому педагогічному навчальному закладі [Електронний ресурс] / В. А. Фрицюк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського ; [Головний редактор : Сметанський Микола Іванович]. – Вінниця, 2007. – Випуск 20. – (Серія «Педагогіка і психологія»). – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nzvdpu/texts.html. – Заголовок з екрана.

Рецензент – доктор педагогічних наук, доцент О. В. Діденко.